

ІННОВАЦІЙНІ ПІДХОДИ ДО ВПРОВАДЖЕННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ СТУДЕНТІВ У ПРОФЕСІЙНІЙ ПІДГОТОВЦІ

*Мельничук І.,
м. Тернопіль*

Постановка проблеми. Підготовка майбутніх фахівців, зокрема, працівників соціальних служб, характеризується певними особливостями щодо професійної спрямованості випускників вищої школи за цією спеціальністю. Якщо навчання вчителів початкової школи ґрунтується на тому, що їхня професійна діяльність охоплюватиме роботу з дітьми 1-4 класів, а вчителі-предметники готуються до навчання старших учнів окремих дисциплін (біології, математики, літератури та ін.), то фахівці соціальної сфери мають дуже широкий спектр функціональних напрямків за обраним фахом. Це робота з особами різних вікових категорій (з дітьми до 18 років, молоддю від 25 до 28 років, людьми середнього і похилого віку); з людьми, які відрізняються за статусом (інтелігенція, службовці, робітники, жителі сільської місцевості); за специфікою вирішення проблем (інваліди всіх груп інвалідності; діти-сироти і діти, які залишилися без піклування батьків; діти групи ризику (діти вулиці, схильні до наркоманії і алкоголізму, девіантної поведінки); пенсіонери і учасники Другої світової війни; неповні сім'ї; молодь всіх цільових груп і категорій; звільнені з місць позбавлення волі; біженці; мігранти; безробітні; переселенці; жертви ЧАЕС; малозабезпечені та ін.) [8, с.42]. Це робота в різних системах – соціального обслуговування населення, охорони здоров'я, в системі освіти, у сфері культури, в громадських і благодійних організаціях та на підприємствах. Навчання студентів цього фаху має різновекторне спрямування (здійснення соціальної опіки і піклування, проведення діагностики, експертизи, профілактики, корекції і терапії, адаптації і реабілітації, моделювання і прогнозування, організація посередництва і консультування, впровадження соціального проектування), що потребує формування у майбутніх соціальних працівників різнобічних навиків і вмінь роботи з клієнтами різних вікових груп, людьми з фізичними вадами, моральними та матеріальними проблемами. Пройти студентам спеціальну практику в усіх різнопрофільних закладах соціального захисту, допомоги і послуг досить проблематично. Тому підготовка фахівця соціальної сфери потребує не лише наближення навчання у вищому навчальному закладі до реальної професійної діяльності, а й розширення самостійної навчально-пізнавальної і творчої роботи студентів, що має практично-фахове спрямування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій дозволяє дійти висновку, що проблема удосконалення і модернізації підготовки фахівців соціальної сфери набуває актуальності на сучасному етапі, на що звертали увагу В. Андрієць [1], С. Архипова [2], М. Дронь [3], І. Мельничук [6] та ін. Багато наукових досліджень спрямовуються на вивчення активних методів практичної підготовки і самостійної роботи майбутнього соціального працівника, таких як застосування теорії ролей у сучасній практичній соціальній роботі [4], застосування інтерактивних методів професійного розвитку менеджерів соціальної роботи [5], підготовка майбутніх соціальних працівників засобами інтерактивних технологій [7] та ін.

Невирішеними частинами загальної проблеми

залишається практична реалізація особистісно-позиційного підходу в самостійному розв'язанні майбутніх професійних завдань студентами завдяки створенню умов для досягнення ними професійної ідентичності та компетентності, підвищення впевненості у собі, побудови адекватного образу успішного професійного майбутнього з виявленням і актуалізацією власних професійних ресурсів та їх корегуванням.

Мета статті полягає в тому, щоб розглянути практичні методи формування моделі професійної діяльності та поведінки майбутнього соціального працівника для розуміння студентами рольового аспекту, норм і цінностей фахівців соціальної сфери, самостійного вироблення кожним студентом свого професійного стилю, усвідомлення своїх професійних можливостей, визначення шляхів професійного зростання.

Викладосного матеріалу. Одним із найперспективніших шляхів удосконалення підготовки майбутніх соціальних працівників, озброєння їх необхідними знаннями, практичними вміннями й навичками самостійної роботи є освоєння і впровадження активних форм і методів навчання, серед яких провідне місце займають інтерактивні технології, зокрема, навчальні тренінги. Саме тренінг дає змогу реалізувати необхідні умови розвитку професійного і особистісного самоусвідомлення майбутніх фахівців, відкорегувати їх поведінку і відношення до оточуючих. З метою реалізації зазначених принципів навчання фахівців соціальної роботи в Тернопільському національному економічному університеті впроваджено авторський курс «Тренінг професійної ідентичності».

Методологічною основою курсу є процесуальний, ситуативний, функціональний, поведінковий підходи, що доповнюють провідний системно-діяльнісний підхід. Реалізація цього комплексу дає змогу студентам на практиці самостійно і раціонально застосовувати фахові знання з метою формування професійної компетентності фахівця для майбутньої діяльності соціального працівника.

Об'єктом вивчення курсу є концепція професійної ідентичності соціального працівника.

Предметом курсу є процес самостійної ідентифікації студентів із професійною моделлю соціального працівника в умовах тренінгу.

Завдання курсу: висвітлити проблему професійної ідентичності соціальних працівників щодо певних професійних стандартів, визначити єдину базову основу теоретичних знань із науково-практичної дисципліни «Тренінг професійної ідентичності», забезпечити необхідну практичну підготовку спеціалістів для соціальної сфери в умовах тренінгу.

У ході вивчення цієї дисципліни підготовки соціальних працівників ґрунтується на акцентуації уваги студентів на їхньому вмінні здійснювати перенесення вивченого у змодельовані навчально-професійні ситуації, на особливостях майбутнього професійного життя. Відтак актуалізується проблема включення у навчальний процес таких

інтерактивних технологій, які ґрунтуються на міжособистісній взаємодії на рівні «викладач – студент», «студент – студент», що дає змогу трансформувати самостійно вироблені вміння професійних дій у модель майбутньої взаємодії «соціальний працівник – клієнт». Адже такий підхід дає змогу кожному студенту в умовах тренінгу професійної ідентичності продукувати і реалізувати нові ідеї, які можливо будуть використовуватись у майбутній фаховій діяльності. В умовах дидактичних інтерактивних ігор, що лежать в основі такого тренінгу, студенти можуть навчитись ідентифікувати себе з моделлю фахівця соціальної служби, самостійно визначати шляхи професійного зростання, формувати власний професійний стиль.

Вивчення цієї дисципліни ґрунтується на активній участі студентів у організації та проведенні тренінгових занять що дає змогу:

- сформувати систему уявлень майбутніх соціальних працівників про професійну модель фахівця соціальної сфери;
- формувати позитивне аксіологічне відношення до майбутньої професійної діяльності;
- здійснювати професійну самоідентифікацію та самоусвідомлення студентами готовності до роботи в різних соціальних службах з метою розуміння свого професійного Я;
- проаналізувати прийняття студентами себе в майбутній професії;
- виробити у студентів власне бачення професійної моделі для розуміння своєї майбутньої приналежності до фаху;
- формувати у студентів мотиви професійного зростання, ґрунтуючись на зразках і моделях професійних дій, які зреалізуються і демонструються під час занять;
- навчити студентів глибоко рефлексувати свою діяльність на зразках ігрових ситуацій в тренінгу професійної ідентичності;
- сприяти вибудовуванню поведінки в професії, що спонукає студентів критично аналізувати свої уявлення про сутність і зміст майбутньої професійної діяльності та технологію її здійснення.
- сформувати у студентів уміння самостійно управляти застосуванням наявних уявлень, знань, відношень і навичок відповідно до умов конкретної професійної ситуації;
- навчити студентів здійснювати професійний саморозвиток.

Сформовані професійні вміння можна розподілити на три групи:

- технологічні, що дають змогу студентам використовувати знання, набуті за роки навчання у ВНЗ, в певній професійно-орієнтованій ситуації;
- стратегічні, що спонукають студентів використовувати найбільш адекватну стратегію діяльності із наявних уявлень про роль і функції соціального працівника в певних професійних ситуаціях, які змодельовуються в умовах тренінгу;
- диспозиційні, які допомагають студентам виконувати певну роль у професійній тренінговій ситуації на основі наявних суб'єктивних переконань і відношень майбутнього соціального працівника до професійної діяльності.

Отже вивчення дисципліни «Тренінг професійної ідентичності» спрямовується на те, щоб допомогти студентам під час навчання у вищій школі освоїти певні моделі і навички професійної діяльності для самостійного виконання в майбутньому рольових функцій спеціалістів соціальних служб. Ми виокремлюємо такі основні чотири блоки соціальних ролей майбутніх фахівців, у яких роль розглядається, як:

- зразок поведінки і установок;
- стратегія поведінки, спрямована на оволодіння певною ситуацією;
- система очікування стосовно людей певного статусу;
- діяльнісне виконання певних вимог особою, що виконує цю роль.

Кожна професійна роль соціального працівника характеризується набором певних функцій, таких як: організаторська, управлінська, комунікативна, діагностична, прогностична, педагогічно-терапевтична, посередницька та ін. Ефективність виконання цих функцій, перебуваючи у співвідношенні з певними здібностями людини та її особистісними характеристиками, визначається цілеспрямованим тренуванням у діях, в яких вони реалізуються. Тому ми вважаємо, що одним із ефективних методів фахової підготовки соціальних працівників є використання тренінгів професійної ідентичності, професійного зростання і професійної майстерності майбутніх фахівців цієї сфери.

Особлива увага приділяється набутим фаховим знанням студентів та існуючому досвіду роботи, отриманому під час практик. Актуалізація вже здобутих знань суспільно-економічного характеру, уміння використовувати академічну підготовку в змодельованих професійних ситуаціях, що

відображає спроможність студентів ідентифікувати себе як фахівця з професійною моделлю соціального працівника, сприятиме більш ефективному формуванню практичних професійних навичок майбутнього фахівця соціальної сфери. Програма курсу, її лекційні та практичні заняття побудовані з урахуванням цієї вимоги.

Особливої цінності для формування професійної ідентичності майбутніх соціальних працівників набувають тренінгові заняття підготовлені самостійно і проведені самими студентами під керівництвом викладача. Пропонуємо удосконалені варіанти деяких вправ тренінгу, розробленого студентами групи СР-51 Кудлач Юлією та Рудою Тетяною.

Тема: Професійний портрет соціального працівника.

Мета: Сформувати чітке уявлення про наявність характерних професійних ознак, вмінь і навичок дій у майбутніх соціальних працівників.

Інструкції до проведення вправ супроводжуються зауваженнями і рекомендаціями, що виникли у ході самостійної роботи студентів.

Вправа 1. «Перша зустріч соціального працівника з клієнтом».

Інструкція: За 15 секунд кожен студент демонструє власний варіант моменту зустрічі з клієнтом, який звернувся в соціальну службу.

Результат: Після проведення цієї вправи, яка тривала 5-6 хв. в групі з 25 осіб, студенти відрефлексували свої дії і дішли висновку, що більшість з них не володіє мистецтвом організації першої зустрічі з клієнтом. Було визначено необхідні кроки у такій процедурі: привітання, пропозиція зайняти зручне місце для бесіди, знайомство (відрекомендуватися самому і уточнити ім'я клієнта, яке необхідно постійно вживати у розмові, щоб створити довірливу атмосферу), чітко сформулювати запитання, щоб визначити суть проблеми відвідувача.

Проведення такої вправи дає змогу організувати практичну лабораторію спілкування для формування комунікативних умінь майбутнього соціального працівника, створити натурну модель навчальної ситуації для вивчення традиційних професійних явищ і процесів.

Важливе значення у підготовці майбутніх соціальних працівників надається формуванню особистих психологічних якостей майбутнього соціального працівника, рис, які відповідають вимогам професії, а також формуванню вмінь контактувати, спілкуватися, вести переговори, щоб захищати інтереси клієнтів, що передбачає розвиток таких форм поведінки майбутніх соціальних працівників, як:

- перцепція, що передбачає сприйняття працівником соціальної служби клієнта як партнера у спілкуванні на суб'єкт-суб'єктному рівні, оскільки формування вмінь активного слухання покликане не лише забезпечувати правильне сприйняття партнера, але й впливати на нього, стимулювати його до розгортання своїх висловлювань чи уточнення своїх пропозицій;
- комунікація – передавання певних комунікативних сигналів – повторювати сказане партнером, уточнювати його висловлювання;
- інтеракція, як вплив на особистість клієнта, що формує у студентів навички зниження емоційної напруги.

Отже зазначені форми поведінки студентів в умовах тренінгу професійної ідентичності містять у собі три форми спілкування: перцептивну, комунікативну та інтерактивну.

Оскільки високий рівень умінь спілкуватися в діловому світі передбачає наявність високого рівня комунікативної культури, тобто мистецтва говорити і слухати; вміння об'єктивно сприймати і правильно розуміти партнера; вміння будувати відносини з будь-яким партнером, досягати ефективною взаємодією на основі обоюдної інтересів, відтак студенти усвідомлюють, що для успішного спілкування необхідне вміння взаємодіяти з партнером, правильно його сприймати, долати бар'єри спілкування, бачити у діловому партнері цікаву, повноцінну особистість.

Розуміння специфіки ділового спілкування приводить до думки про те, що цьому треба вчитися. Продовженням процесу формування комунікативних навичок у майбутніх соціальних працівників в умовах тренінгу може бути наступна вправа.

Вправа 2. «Знайомство».

Інструкція: Студенти розташовуються по колу для виконання завдання: презентувати себе як учасника діалогічної взаємодії. Презентація полягає в тому, що кожен студент називає дві особистісні якості, які допомагають йому слухати партнера, та дві риси, які заважають продуктивно вести діалог. Після того, як перший учасник охарактеризував свої плюси і мінуси, як співрозмовника, наступний повинен досліпно повторити те, що йому сказав перший студент, а потім уже відрекомендуватися сам за тією ж схемою: «ім'я – два плюси у спілкуванні – два мінуси у веденні розмови». Третій учасник повторює те, що сказав про себе попередник, і далі характеризує себе. Вправа триває, доки вся група не відрекомендується.

Результат: Після закінчення вправи проводиться опитування кожного з учасників групи: що було легше – повторити слова іншої людини, чи говорити про себе. Студенти записують у дві колонки якості, які допомагають слухати інших людей і такі особистісні характеристики, які можна назвати бар'єрами спілкування, враховуючи результативність проведеної вправи.

Ми вважаємо, що компетентність фахівців соціальної роботи визначають не тільки за результатами засвоєння комплексу вивчених дисциплін, а й за відповідністю самого студента майбутній професії, його професійною ідентичністю. Щоб конкретизувати характерні ознаки професійної моделі соціального працівника і сприяти процесу ідентифікації кожного студента з визначеними характеристиками, проводилась наступна вправа.

Вправа 3. «Професійна валіза соціального працівника».

Інструкція: Студенти розташовуються по колу за робочими столами. Кожен із учасників отримує по 10 карток, на яких потрібно записати 5 особистісних рис та професійних якостей соціального працівника, якими має володіти компетентний фахівець соціальної служби, і 5 таких характеристик, які, можливо властиві Вам, або Вашим одногрупникам, але від яких бажано звільнитися. Далі ведучий пропонує учасникам два кольорові конверти (червоний і білий), склеєні між собою так, щоб з кожного боку можна було відкрити один з них і покласти всередину картку. Це, так звана, «Професійно-особистісна валіза соціального працівника». Студентам пропонується покласти картки з «позитивними якостями» в червоний конверт, а «негативними» – в білий. З групи вибирається один студент, який призначається власником «Професійної валізи» і озвучує записи з кожного конверта. Усі учасники визначають, чи властиві ці риси обраному власнику валізи: якщо так, то ознака залишається в конверті, якщо – ні, то витягається з, так званої, валізи. Таким чином формується колективна оцінка професійної ідентичності окремого студента зі створеною групою моделлю майбутнього соціального працівника.

Ця вправа може проводитися в іншому варіанті. Студенти розділяються на дві групи, кожна з яких:

- отримує модель професійної валізи у вигляді склеєних конвертів;
- обирає власника цієї валізи з другої групи;

- записує на картках позитивні і негативні риси, якості, здібності цього студента – майбутнього соціального працівника;
- заповнює «валізу», як і в попередньому варіанті.

Групи обмінюються конвертами, розкривають їх вміст, зачитують картки і визначають, хто з них може бути власником цієї «Професійно-особистісної валізи соціального працівника». Студенти аналізують позитивні і негативні якості, які визначили їм одногрупники, погоджуються (або не погоджуються) з такими характеристиками і висловлюють своє бачення власного професійного зростання і вдосконалення.

У процесі тренінгу професійної ідентичності навчальна група студентів разом з викладачем досліджує не соціальні явища в загальному, а лише ті з них, які суб'єктивно важливі для учасників навчального процесу: для викладача – підготувати студентів до майбутньої професійної діяльності і сформувати висококваліфікованого фахівця соціальної роботи, а для студентів – набути вмінь і навичок взаємодії та спілкування з клієнтами на високому професійному рівні. Тому тренінг професійної ідентичності характеризується тим, що у ньому є більше емоційності і практичної зацікавленості, ніж під час традиційного практично-семинарського заняття.

Висновки. Тренінг – це активне навчання, що характеризується обов'язковою взаємодією студентів між собою. Спеціально підібрані і розроблені вправи у навчальному тренінгу професійної ідентичності практично стають тренінгом формування ціннісних орієнтацій у роботі працівників соціальної сфери, професійного самовизначення студентів і професійної майстерності майбутніх соціальних працівників. Відбувається не тільки вплив викладача на студентів, але й вплив самої моделі професійної ситуації на розвиток мотивації здобування нових знань, формування професійних установок та умінь. Відбувається накопичення практичного досвіду в галузі міжособистісного професійного спілкування на рівні «соціальний працівник – клієнт». Адже тренінг – це не тільки вплив, але й взаємодія.

Перспективи подальших розвідок у цьому напрямку ми бачимо у розробці спеціальних методик і їх наукового обґрунтування для професійного зростання майбутніх фахівців із соціальної роботи на основі розширення самостійної роботи студентів.

Література та джерела

1. Андриєць В.В. Готуємо фахівців для соціальної роботи / В.В. Андриєць // Соціальна робота в Україні: теорія і практика. – 2003. – № 2. – С.175-177
2. Архипова С.П. Професійна компетентність і професіоналізм соціального працівника: сутність і шляхи розвитку / С.П.Архипова // Соціальна робота в Україні: теорія і практика. – 2004. – № 2 (7). – С.15-25
3. Дронь М.И. Концептуальные основы многоуровневой подготовки социальных педагогов и социальных работников в условиях перехода к информационному обществу / М.И.Дронь // Подготовка социальных педагогов и социальных работников: проблемы, тенденции, опыт. – Минск : Народна асвета, 1999. – 254с
4. Кабаченко Н.В. Застосування теорії ролей у сучасній практичній соціальній роботі / Н.В.Кабаченко, Т.В.Семигіна // Соціальна робота в Україні: теорія і практика. – 2005. – № 1 (9). – С.46-56
5. Карпенко Н.А. Інтерактивні методи професійного розвитку менеджерів соціальної роботи / Н. А. Карпенко // Актуальні проблеми психології : зб. наук. праць Інституту психології ім. Г.С.Костюка АПН України / за ред. Максименка С.Д. – К. : «Логос», 2008. – Т.7, вип. 15. – С.121-124
6. Мельничук І.М. Модернізація фахової підготовки майбутніх соціальних працівників в умовах інтерактивного навчання / І. М. Мельничук // Формування професіоналізму майбутнього фахівця в контексті вимог Болонського процесу: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (22-23 травня 2008 р.). – Одеса: ОНУ ім.І.І.Мечнікова, 2008. – С.158-161
7. Мельничук І.М. Підготовка майбутніх соціальних працівників засобами інтерактивних технологій / І.М.Мельничук // Актуальні проблеми психології: зб. наук. пр. Інституту психології ім.Г.С.Костюка АПН України. Т.7 / за ред. Максименка С.Д. – К.: «Логос», 2008. – Вип. 15. – С.338-341
8. Тюптя Л.Т. Соціальна робота: теорія і практика : навч. посіб. – 2-ге вид., перероб. і доп. / Л.Т.Тюптя, І.Б.Іванова. – К.: Знання, 2008. – 574с

В статтю здійснений аналіз практичного застосування самостійних розробок студентів для навчання соціальних працівників на прикладі тренінгу професійної ідентичності.

The author of the article has provided the analysis of practical application of independent developments of students for the teaching of social workers on the example of training of professional identity.